

Odnos Djevice Marije (Djeve Merjeme) i poslanika Muhammeda, a. s., kroz čin objave u kaligrafskim zapisima u mihrabima u Bosni i Hercegovini i na srednjovjekovnim zidnim slikama u crkvama na području Hrvatske

Rosana Ratkovčić

Umjetnička akademija u Osijeku, Osijek, R Hrvatska

Rezime

U ovom tekstu željela bih ukazati na sličnosti koje postoje u odnosu prema poštovanju Djevice Marije u zapadnom kršćanstvu i u islamu, i kako se ove sličnosti odražavaju u prikazima Navještenja Marijina u srednjovjekovnim crkvama u Hrvatskoj i u spominjanju Djeve Merjeme u mihrabima džamija u Bosni i Hercegovini. Time bih željela i pokušati učiniti pomak ka boljem međusobnom razumjevanju katoličke i muslimanske kulture, koje već stoljećima paralelno postoje na ovim prostorima, a poznavanje jezika kojima govorimo i pišemo trebalo bi pridonijeti ovom razumijevanju.

Ključne riječi: Djevica Marija, Poslanik Muhammed, mihrab, trijumfalni luk, kaligrafija, zidno slikarstvo

S obzirom da ovaj tekst pišem sa zapadnjačke pozicije, kulture koja se formira u odnosu na povijesna ishodišta Zapadne Evrope, značenje Djevice Marije u zapadnom kršćanstvu dobro je poznato. Na Zapadu je slabije poznat veliki značaj koji Gospa Merjema ima u islamu, a koji bi mogao predstavljati jedno od polazišta za izgradnju međusobnog poštovanja i razumijevanja među našim kulturama.

Kako kaže William Stoddart: “Kada mi, na Zapadu, nastojimo odrediti što bi naš stav prema islamu trebao biti, mi onda ne možemo učiniti ništa bolje negoli pažljivo razmotriti izjave i stavove svetih spisa i predstavnika obiju ovih religija u pitanjima njihovih uzajamnih odnosa. *Mutatis mutandis*, muslimanski vjernici bili bi također mudri da učine isto.”¹

U današnjem svijetu prevladavaju golemi razmjeri nerazumijevanja između Zapada i islamskog svijeta, koje počiva na neznanju i pogrešnim interpretacijama, a može se manifestirati u posljedicama zastrašujućih razmjera. Ovo nerazumijevanje i neznanje na globalnom nivou odražava se i na odnos katolika i muslimana u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, unatoč tome što dobro razumijemo jezike kojima govorimo.

Pozvat ću se ovdje na još jedan iskaz Williama Stoddarta: “Prvi preduvjet razumijevanja religije islama jeste da, u našim umovima, potpuno razdvojimo islam od trenutno prevladavajućih novinskih i reporterskih vijesti koje dolaze iz islamskih zemalja i također, od neprijateljskih mišljenja i stavova koje ove vijesti pobuđuju na Zapadu.”²

Mnoga su svjedočanstva o međusobnom razumijevanju i prihvatanju kršćana i muslimana u prošlosti. Veoma različit od današnjih nepodnošenja bio je odnos između kršćana i muslimana tokom mnogih stoljeća mavarske vladavine u Španiji.³ Trgovački odnosi između kršćana i muslimana bili su neprestani, putnici iz obaju područja prelazili su granice, izaslanici kraljeva često su svraćali na kordopski

¹ William Stoddart, *Kršćani i muslimani: što kažu jedni o drugima*; prijevod s engleskog Asim Delibašić, V.B.Z., Zagreb, 2011, str. xi – xii.

² William Stoddart, *Prisjećanje u svijetu zaboravljanja, razmišljanja o tradiciji i postmodernizmu*; prijevod s engleskog Asim Delibašić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 144.

³ Isto, str. 145.

dvor, a jedinice predvođene prinčevima i biskupima stavljale su se na raspolaganje muslimanima, čak i u borbama protiv drugih kršćana.⁴

Primjer multikulturalne tolerancije pod kršćanskom vlašću predstavljalo je Normansko kraljevstvo na Siciliji, koje je trajalo od kasnog XI st. pa do oko 1200. godine.⁵ Normanski kralj Ruđer II imao je muslimanske vojnike, pjesnike i znanstvenike na svome dvoru, volio je arapsku kulturu i tečno je govorio arapski jezik. Normanski zakon preuzeo je mnogo toga od islamskog zakona i posredstvom Normana utjecao je čak i na opći zakon Engleske. Arapski graditelji na Siciliji gradili su crkve i katedrale u onome što će se kasnije nazivati arapsko-normanskim stilom.⁶ Kovani novac na sebi je nosio datume pisane i prema hidžretskom i prema kršćanskom kalendaru. Putnici iz toga vremena svjedoče o tome da su mnogi kršćani nosili arapsku odjeću i govorili arapski jezik.⁷

Muslimanski vođa za vrijeme križarskih ratova *Salahuddin Jusuf ibn Ejub*, na Zapadu poznat kao Saladin (1138 – 1193), u Evropi je stekao veliku slavu zbog svog viteštva.⁸ Već u XIV st. nastaje epska pjesma o njegovim poduhvatima, a Dante ga smješta u čistilište s uzvišenim dušama pagana.⁹

Međusobno uvažavanje i tolerancija sadržani su i u Kur'anu i Bibliji, svetim knjigama koje predstavljaju ishodišta muslimanske i kršćanske vjere, kao i kod muslimanskih i kršćanskih vjerskih predvodnika. Riječima Rusmira Mahmutćehajića: "Određivanje nečeg kao kršćanskog, muslimanskog ili na neki drukčiji način, te promjene u oblicima nauka, obreda i vrline, nikada ne dokidaju jedno i isto stajanje svega pred jednim i istim Božijim Licem."¹⁰

⁴ William Stoddart, *Kršćani i muslimani*, str. 18.

⁵ Isto, str. 38.

⁶ Najpoznatija građevina ovog stila jeste katedrala u Monrealeu (Italija), započeta 1174. godine.

⁷ William Stoddart, nav. dj., str. 38.

⁸ Isto, str. 95.

⁹ Isto, str. 95. Salahudinovu vitešku plemenitost predstavio je i Ridley Scott u svojem filmu *Kraljevstvo nebesko (Kingdom of Heaven)* iz 2005. godine.

¹⁰ Rusmir Mahmutćehajić, "djeva Merjema u bosanskim mihrabima", *Baština*, V/2009., Sarajevo 2009, str. 373.

Kur'an jasno poručuje vjernicima: "O sljedbenici Knjige, vi niste nikakve vjere ako se ne budete pridržavali Tevrata i Indžila i onog što vam objavljuje Gospodar vaš".¹¹ Zabilježeno je da je Poslanik Muhammed (a. s.) rekao: "Ko prevari nemuslimanskog građanina, ili oduzme njegov posjed, takvom ću ja biti tužitelj na Danu Suda."¹²

U Djelima apostolskim zabilježene su riječi sv. Petra: "Sada uistinu shvaćam da Bog nije pristran, nego – u svakom je narodu Njemu mio onaj koji Ga se boji i čini pravdu." (Djela apostolska, 10, 34-35)¹³ Jedan od nasljednika sv. Petra, Papa Pio XI, kada je slao svog apostolskog legata u Libiju, poručio je: "Ne misli da ideš među nevjernike. Muslimani dosežu spasenje. Putevi Božiji su bezbrojni."¹⁴

U likovnoj umjetnosti Navještenje Marijino jedan je od najznačajnijih prizora kršćanske ikonografije, pa je prikazivanje ovog motiva u crkvama prisutno u svim periodima kršćanske umjetnosti, na Zapadu i na Istoku.

Uspostavljanje odnosa sa spominjanjem Djeve Merjeme na kaligrafskim zapisima u bosanskim mihrabima zasniva se na zemljopisnoj blizini i brojnim drugim društvenim, kulturnim i umjetničkim vezama katolika i muslimana u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Okvir srednjovjekovnog zidnog slikarstva na području Hrvatske odabrala sam jer je to predmet mojeg istraživačkog rada i područje koje najbolje poznajem, a prikaz Navještenja Marijina gotovo se redovno slika na trijumfalnom luku u crkvama srednjovjekovnog razdoblja na području Hrvatske.

Značaj srednjovjekovnog razdoblja pokazuje se i u pozivanju na pristup perenijalne filozofije koji je nezaobilazan u ovakvoj vrsti među religijskih istraživanja.¹⁵ Centralna ideja perenijalne filozofije jeste to

¹¹ *Trpeza*: 6b, str. 119, prijevod: Besim Korkut.

¹² William Stoddart, nav. dj., str. 72.

¹³ Isto, str. 5.

¹⁴ Isto, str. 12.

¹⁵ Ono što će kasnije postati poznato kao "tradicionalistička" ili "perenijalistička" škola mišljenja utemeljio je francuski filozof René Guénon (1886 – 1951) i do potpunog ozbiljenja doveo njemački filozof i pjesnik Frithjof Schuon (1907 – 1998). Dva vodeća nastavljača perenijalističkog toka intelektualnosti i duhovnosti bili su Švicarac Titus Burckhardt (1908 – 1984) i Anglo-Indijac Ananda Coomaraswamy (1877 – 1947).

da je Božanska Istina jedna, bezvremena i univerzalna, i da su različite religije ništa drugo negoli različiti jezici u kojima se izražava ta jedincata Istina.¹⁶

Iako se ne slažem sa svim idejama i postavkama autora koji pripadaju ovom filozofskom pravcu, osobito pri tome mislim na njihovo odbacivanje društvenih, kulturnih i umjetničkih ostvarenja modernizma, s druge strane smatram izuzetno značajnim njihovo isticanje duhovnosti srednjovjekovnog razdoblja.

Autori koji se svrstavaju uz ovaj filozofski pristup redovno ukazuju na opadanje duhovnosti na Zapadu sa završetkom srednjeg vijeka i nastupanjem perioda renesanse. William Stoddart renesansu određuje kao doba u kojem nominalizam pobjeđuje realizam, individualizam (ili humanizam) pobjeđuje univerzalizam, i u kojem empirizam protjeruje skolasticizam.¹⁷ Vrednovanje srednjeg vijeka u odnosu na renesansu, koje zastupaju autori perenijalne filozofije, upravo je suprotno uobičajenim stavovima na Zapadu, koji u renesansi vide idilični period napretka i procvata evropske civilizacije, dok se period srednjeg vijeka obično određuje negativno, kao vrijeme koje nema ono što renesansa ima, u kojem nije postignuto ono što je postignuto u renesansi.¹⁸

U svojim ranijim istraživanjima srednjovjekovne umjetnosti razmatrala sam između ostalog na koji način umjetnost odražava predodžbe ljudi ovog perioda u odnosu prema poimanju prostora prisutnom u njegovu likovnom prikazivanju.¹⁹

Prije uvođenja linearne perspektive u renesansi, koja je predstavljala odvajanje subjekta od objekta, čovjeka od svijeta, i koja je prikazivala jedinstven, kontinuirani prostor, srednjovjekovni prostor postojao je u neposrednoj vezi s čovjekovim iskustvom, što ga je odredilo kao

William Stoddart, *Prisjećanje u svijetu zaboravljanja*, str. 75.

¹⁶ William Stoddart, *Prisjećanje u svijetu zaboravljanja*, str. 76.

¹⁷ William Stoddart, *Sufizam, Mistička učenja i postupci islama*; prijevod s engleskog Asim Delibašić, El-Kalem, Sarajevo, 1426/2005, str. 29.

¹⁸ Rosana Ratković, "Žensko srednjovjekovlje: udvorna ljubav, Bogorodica, vještice, *Treća*, časopis centra za ženske studije 1/IV, Zagreb 2002., str. 134.

¹⁹ Rosana Ratković, *Prostor i ornament u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu Istre*, Magistarski rad u rukopisu Zagreb 1999; "Žensko vrijeme, muški prostor", *Treća*, časopis Centra za ženske studije, Zagreb, No. 1. /Vol.2, 2000; "Žensko srednjovjekovlje: udvorna ljubav, Bogorodica, vještice", *Treća*, časopis Centra za ženske studije, No. 1. /Vol. 4., Zagreb, 2002; "Vrijeme u srednjem vijeku i istarske zidne slike", *Kolo*, 3/XIII, 2003.

promjenjivu, nestalnu veličinu, pa stoga srednjovjekovno slikarstvo nije uspostavilo jedinstven način njegova prikazivanja.²⁰

Linearna perspektiva predstavljala je vizuelni izraz rascjepa između duha i tijela, subjekta i objekta. Zbog prikazivanja mjerljivog prostora, stalnih odnosa veličina, koji postoji neovisno od prikazanih likova, linearna perspektiva utjecala je na shvaćanje prostora kao trajne, nepromjenjive veličine čije je postojanje samostalno i neovisno od učešća čovjeka u njemu. Istovremeno, linearna perspektiva odvojila je promatrača od objekta, tako da mu se ovaj ukazuje samo s aspekta prostornosti, čime je utjecala na odvajanje čovjeka od svijeta koji ga okružuje.²¹

Odvajanje čovjeka od svijeta srednjovjekovne predodžbe, s izumom renesansne linearne perspektive, vodilo je do kartezijskog odvajanja duha i tijela, i do Newtonove mehanike, koja opisuje svemir koji bi postojao i bez prisustva čovjeka u njemu, a time i do stvaranja mehanicističke slike svijeta. Sličan odnos prema promjenama na razmeđu srednjeg vijeka i renesanse iskazao je i Titus Burckhardt: "Samo je jedan korak između racionalizma i individualističke strasti, i isto toliko od nje do mehaničke koncepcije svijeta."²²

Nakon upoznavanja s nekim djelima autora perenijalne filozofije mislim da bi se moja ideja o jedinstvu čovjeka i svijeta srednjovjekovne predodžbe, čiji se nestanak odražava u izumu renesansne linearne perspektive, mogla uporediti s njihovim isticanjem srednjovjekovne duhovnosti koja opada u renesansi i razdobljima koja slijede.

Titus Burckhardt ističe kako su duhovne razmjene između kršćanskog i islamskog svijeta stale kada se pojavio racionalizam i renesansa.²³ Također, autori perenijalne filozofije ukazuju na duhovnu jednakost srednjovjekovnog kršćanstva i raznolikih istočnjačkih religija.²⁴ što može predstavljati i jedno od ishodišta za uspostavljanje odnosa između

²⁰ Rosana Ratkovčić, "Vrijeme u srednjem vijeku i istarske zidne slike", *Kolo*, 3/XIII, 2003, str. 24.

²¹ Rosana Ratkovčić, "Žensko vrijeme, muški prostor", *Treća*, časopis Centra za ženske studije, Zagreb, No. 1. /Vol. 2, str. 43.

²² Titus Burckhardt, *Sveta umjetnost na Istoku i na Zapadu, njena načela i metodi*; prijevod s engleskog Edin Kukavica, Tugra, Sarajevo, 2007, str. 131.

²³ William Stoddart, *Kršćani i muslimani*, str. 106.

²⁴ William Stoddart, *Sufizam*, str. 30.

srednjovjekovnih prikaza Navještenja u crkvama na području Hrvatske i kasnijih kaligrafskih zapisa u bosanskim mihrabima, kojim se bavim u ovom tekstu.

U srednjovjekovnoj umjetnosti na Zapadu zidno slikarstvo jedan je od najznačajnijih oblika likovnog izražavanja. Prikazivanje vjerskih motiva koji su na zidovima crkve dostupni svim vjernicima bilo je prikladan oblik likovnog izražavanja u kolektivnoj pobožnosti srednjovjekovnog perioda. Na sinodu u Arrasu 1025. godine potvrđeno je da “Pomoću nekih oslikanih prizora, nepismeni kontempliraju o onome što kroz pismo ne bi mogli shvatiti,”²⁵ U zidnom slikarstvu romaničkog perioda naglasak je na prikazivanju motiva eshatološkog značenja koji se zasnivaju na apokaliptičnim temama, dok u gotičkom zidnom slikarstvu prevladavaju motivi koji se zasnivaju na opisima iz evanđelja.

Razlike u načinu prikazivanja vjerskih motiva koje se mogu pratiti u umjetnosti na Zapadu tokom srednjovjekovnog perioda Titus Burckhardt objašnjava na ovaj način: “Koliko god duhovna svijest opada, a naglasak vjere se usmjerava na historijski karakter čudesnog događaja prije negoli na njegov čudesni karakter, religijski mentalitet udaljava se od vječnih ‘arhetipa’ i naklanja se historijskim eventualnostima, koje se potom, poimaju na ‘naturalistički’ način, to jest, na način koji je mnogo prihvatljiviji kolektivnom sentimentalitetu.”²⁶ “Ovaj element se u svakom slučaju skrivao u grčkom naslijeđu zapadnog slikarstva, a njihovi upadi, prijeteći jedinstvu kršćanskog stila, osjetili su se izuzetno dobrodošlim pred pojavu ‘renesanse’.”²⁷

U srednjovjekovnoj misli zidne slike dovršavaju arhitekturu. Dosta je uobičajeno na Zapadu da se o zidnom slikarstvu govori kao o dekoraciji, pa su česte formulacije kao “slikana dekoracija crkve”. Međutim, smatram da je ovakva upotreba termina pogrešna, da zidno slikarstvo (odnosno umjetnost općenito) u srednjem vijeku nikako nije imala ulogu ukrašavanja, već je u prvom redu služila prenošenju vjerskih sadržaja i predstavljala polazište vjernicima za kontemplaciju o vjerskim temama.

²⁵ Georges Duby, *Vrijeme katedrala: umjetnost i društvo 980 – 1420*; prijevod s francuskog Ela Agotić, AGM, Zagreb, 2006, str. 94.

²⁶ Titus Burckhardt, nav. dj., str. 87.

²⁷ Isto, str. 88.

Značaj figurativne umjetnosti u kršćanstvu Titus Burckhardt ovako objašnjava: “Kršćanska misao, s izuzetnom naklonjenošću prema osobi Spasitelja, potrebovala je i zahtjevala na određeni način, figurativnu umjetnost.”²⁸ Zbog toga Burckhardt smatra da se kršćanstvo nije bilo u stanju odvojiti od umjetničkog naslijeđa antike, dok je islamska umjetnost odbacivanjem umjetničkog naslijeđa grčko-rimskog svijeta uspjela u realizaciji određenog stupnja formalne homogenosti.²⁹

U islamu nema figurativne umjetnosti.³⁰ Islam je zasnovan i koncentriran na Jedinstvo, a Jedinstvo nije moguće izraziti posredstvom bilo kakve slike.³¹ Islamska umjetnost ne oponaša spoljašnjost prirodnih oblika nego odražava njihova načela.³² Za muslimana figurativna slika projicirala bi jedan poredak stvarnosti u drugom.³³

Titus Burckhardt smatra da odsustvo slika u džamijama ima dvojaku svrhu: “Jedna je negativistička, naime, eliminiranje ‘prisustva’ koje se može postaviti nasuprot Prisustvu – čak i ako nevidljivoga – Boga, i koje može, nadalje postati izvorom pogreške zbog nesavršenosti svih simbola; i druga, pozitivistička svrha, počiva u afirmiranju transcendentnosti Boga, budući da se Božanska Suština ionako ne može porediti sa bilo čime.”³⁴

U islamskoj umjetnosti kaligrafija predstavlja jedan od najznačajnijih oblika likovnog izražavanja. “Najplemenitija od svih vizualnih umjetnosti islama je kaligrafija, a pisanje Kur’ana je sveta umjetnost *par excellence*, ona ima ulogu više ili manje analognu ikoni u kršćanstvu, jer predstavlja vidljivo tijelo Božije riječi.”³⁵ U ovakvom uspostavljanju analogije između islamske kaligrafije i ikone u kršćanstvu, kao načina predstavljanja “vidljivog tijela Božije riječi”, nalazim poticaj za pokušaj uspostavljanja odnosa između srednjovjekovnog zidnog slikarstva u

²⁸ Isto, str. 52.

²⁹ Isto, str. 52.

³⁰ “Zabrana slika u islamu nije, međutim, apsolutna (kako se to često želi naročito istaknuti). Ravna slika tolerira se kao element svjetovne umjetnosti, pod uvjetom da ne predstavlja Boga ni lice Poslanika.” T. Burckhardt, nav. dj., str. 128.

³¹ Titus Burckhardt, nav. dj., str. 128.

³² Seyyed Hossein Nasr, nav. dj., str. 17.

³³ Titus Burckhardt, nav. dj., str. 130.

³⁴ Isto, str. 129.

³⁵ Isto, str. 151.

crkvama na području Hrvatske i kaligrafskih zapisa u mihrabima u Bosni i Hercegovini.

“Islamska kaligrafija je vizualno utjelovljenje kristalizacije duhovnih stvarnosti (*al-haqā'iq*)³⁶ sadržanih u islamskoj objavi.”³⁷ Kur'anska objava bila je zvučna, ipak njeno zemaljsko, ovosvjetovno utjelovljenje nije moglo biti drugačije nego stvaranjem jedne od najznačajnijih i najistaknutijih tradicija kaligrafske umjetnosti, islamske.³⁸

U arhitektonskom prostoru crkve najznačajniji dio predstavlja svetište, s oltarom, na kojem se vrši čin euharistije i s kojeg svećenik predvodi svetu misu. Nakon što su prve ranokršćanske bazilike Konstantinova doba, iz IV. st. građene sa svetištem na zapadu, a ulazom na istoku, u V. st. usvojena je suprotna orijentacija pa se od tada katoličke crkve uglavnom grade sa svetištem na istoku, a ulazom na zapadu.³⁹ Smještaj svetišta na istočnom dijelu crkve može se uporediti s položajem mihraba na istočnoj strani džamije. Mihrab je niša okrenuta prema Mekki i mjesto na kojemu imam koji predvodi namaz stoji pred redovima (saf) vjernika koji za njim ponavljaju pokrete. “Primarna funkcija ove niše je akustička, da omogući eho riječi izgovorenih prema njoj; u isto vrijeme njena forma podsjeća na kor ili apsidu, opći oblik koji ona reproducira u malom.”⁴⁰ “Mihrabu u crkvi odgovara oltar, pa je shvatljivo da su i znakovi ta dva oblika međusobno usporedivi i prevodivi.”⁴¹

Titus Burckhardt uspoređuje značenje svetišta u kršćanskoj bazilici s mihrabom u džamiji, kao i s ulogom niše u hinduističkoj, budističkoj i perzijskoj umjetnosti: “U svetoj arhitekturi, u cjelini, niša je forma ‘Svetinje nad Svetinjama’, mjesto epifanije Božije, bilo da je ta epifanija prikazana slikom u niši ili apstraktnim simbolom, ili, pak, da na nju ne

³⁶ *Hakikat* – stvarnost, bitnost, bit, srž, istinitost; konačište derviša tarikatskog napredovanja kada se on nalazi u Istini i nastupa s Istinom. (*Kelamu'l Šifa'*, br. 21/22, 2009, str. 99.)

³⁷ Seyyed Hossein Nasr, *Islamska umjetnost i duhovnost*; prijevod s engleskog Edin Kukavica, Lingua Patria, Sarajevo, 2005, str. 30.

³⁸ Isto, str. 36.

³⁹ Kod pravoslavnih crkava orijentacija je suprotna, sa svetištem na zapadu, a ulazom na istoku.

⁴⁰ Titus Burckhardt, nav. dj., str. 152.

⁴¹ Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 367.

ukazuje ništa drugo osim puke arhitektonske forme. To je znakovitost niše u hinduističkoj, budističkoj i perzijskoj umjetnosti; ona ima istu funkciju u kršćanskoj bazilici, te i u islamskoj umjetnosti, u kojoj se predstavlja molitvenom nišom (mihrab).⁴²

Prema mišljenju Titusa Burckhardta, za drevne narode, kao i za ljude srednjeg vijeka, fizički prostor, prikazan u svojoj ukupnosti, uvijek je objektivizacija “duhovnog prostora”.⁴³ Dalje on navodi kako prema nekima od crkvenih Otaca svetište predstavlja sliku Duha, lađa je prikaz razuma, a simbol oltara rezimira prethodna dva, dok prema drugima kor ili apsida predstavlja dušu, dok je lađa analogna tijelu, a oltar srcu.⁴⁴

Tokom srednjovjekovnih stoljeća utvrđen je raspored slikanih prizora na zidovima crkve. U skladu s najvećim značajem svetišta u arhitektonskom prostoru crkve, u polukupoli apside obično su slikani prizori Kristova veličanstva. Na južnom zidu lađe slikani su prizori iz Kristove Mladosti, a na sjevernom prizori iz Muke. Prizori Navještenja Marijina najčešće su slikani na trijumfalnom luku.

Trijumfalni luk predstavlja mjesto susreta prostora lađe namijenjenog za vjernike i prostora svetišta s oltarom na kojem se odvija sveta misa i sakrament euharistije, najsvečaniji čin kršćanskog kulta, koji je znak Kristove (Isa, a. s.) trajne prisutnosti među ljudima i faktor zajedništva njegovih sljedbenika, kršćana.⁴⁵

Smješten na trijumfalnom luku, prizor Navještenja, s kojim započinje Otkupljenje, nalazi se na mjestu koje simbolično spaja prostor u crkvi namijenjen vjernicima i prostor odvijanja euharistije, dok istovremeno upućuje na Kristovu otkupiteljsku žrtvu kojoj je posvećen oltar u crkvi. U srednjovjekovnim crkvama na području Hrvatske anđeo Gabrijel najčešće je prikazan na lijevoj strani trijumfalnog luka kako pristupa Mariji smještenoj na desnoj strani.⁴⁶ Gabrijel je obično

⁴² Titus Burckhardt, nav. dj., str. 98.

⁴³ Titus Burckhardt, nav. dj., str. 56.

⁴⁴ Isto, str. 60-61.

⁴⁵ *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985, str. 222-223.

⁴⁶ Na području kontinentalne Hrvatske prizor Navještenja na trijumfalnom luku prikazan je na zidnim slikama u crkvi sv. Petra u Petrovini i u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Zajezdi iz prve polovice XV. st. i u kapeli sv. Antuna Pustinjaka u

slikan u pokretu i raskoraku, odjeven u dugu haljinu i s velikim krilima. Ponekad u rukama može nositi svitak s ispisanim riječima anđeoskog pozdrava koji navodi sveti Luka. Marija je obično prikazana kako moli pored klecala, s glavom blago pognutom prema rukama skupljenim na prsima u gesti poniznosti i prihvaćanja.

Navještenje opisuje sveti Luka u svom evanđelju: “Posla Bog anđela Gabrijela u galilejski grad Nazaret, k djevici zaručenoj s mužem iz Davidove kuće, komu je bilo ime Josip. A djevici bijaše ime Marija. Kad anđeo uđe k njoj reče joj: ‘Raduj se milosti puna! Gospodin je s tobom!’ Na te riječi ona se prepade i poče razmišljati što znači taj pozdrav. Anđeo joj reče: ‘Ne boj se, Marijo, jer si našla milost kod Boga. Evo ‘ti ćeš začeti i roditi Sina’ komu ćeš nadjenuti ime Isus. On će biti velik i zvat će se Sin Previšnjega. Gospodin Bog dat će mu prijestolje Davida, oca njegovog. On će vladati kućom Jakovljevom dovijeka. I kraljevstvo njegovo neće imati svršetka.’ ‘Kako će to biti’ – reče Marija anđelu – ‘jer se ja ne sastajem s mužem?’ ‘Duh Sveti sići će na te’ – odgovori joj anđeo – ‘sila Previšnjega zasjenit će te; zato će se dijete koje ćeš roditi zvati svetim, Sinom Božjim. Gle! I tvoja rodica Elizabeta zače sina u svojoj starosti. Već je u šestom mjesecu, ona koju zovu nerotkinjom, jer Bogu ništa nije nemoguće.’ Marija mu reče: ‘Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po riječi tvojoj!’ Tada je anđeo ostavi.” (Luka 1,26 – 38)⁴⁷

Kur’an ovako opisuje Navještenje Marijino: “I spomeni u Knjizi Merjemu, kada se ona od ukućana svojih u udubinu smještenu na istočnoj strani (hrama) povuče, pa uze jedan pokrov da se od njih zakloni. I Mi smo k njoj Našeg Duha poslali, pa se on pred njom ukaza u liku muškarca savršena. I ona reče: ‘Ja od tebe utoka tražim u Svemilosnom.

Zadobarju iz 1539. godine. U kapeli sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom, na zidnim slikama iz sredine XV. st. anđeo Gabrijel i Marija smješteni su u neuobičajenom obrnutom položaju: Marija na lijevoj, a anđeo Gabrijel na desnoj strani trijumfalnog luka. (Rosana Ratković, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, doktorska disertacija, u rukopisu, Zagreb, 2010.) Na istarskim zidnim slikama prizor Navještenja na trijumfalnom luku prikazan je u crkvi sv. Jeronima u Humu, iz druge polovice XII. st. u crkvi sv. Vincenta u Svetvinčentu s kraja XIII. st. u crkvi sv. Elizeja u Draguču s kraja XIII. ili početka XIV. st. u crkvi sv. Križa u Butonigi iz oko 1400. godine, u crkvi sv. Marije od Lokvića u Dvigradu iz treće četvrtine XV. st. i u crkvi sv. Roka u Draguču iz 1529. godine. (Prema: Branko Fučić, *Istarske freske*, Zora, Zagreb 1963.)

⁴⁷ *Leksikon*, str. 420.

Ako se Boga bojiš.' On reče: 'Ja sam izaslanik tvoga Gospodara, da ti podarim sina bezgrješnoga.' Ona reče: 'Kako ću ja imati sina kada me ni jedan smrtnik dodirnuo nije, niti sam bila nečasna?' On reče: 'Tako će biti! Gospodar tvoj je rekao: 'To je meni lako! I mi ćemo ga učiniti čovječanstvu objavom i milošću od Nas. To je stvar određena.' (Merjema: XIX, 16 – 21)⁴⁸

Koliko se velik značaj činu Navještenja pridaje u islamu, u ovom slučaju u njegovim sufijskim tumačenjima, pokazuju prelijepi bejtovi⁴⁹ iz Rumijeve *Mesnevice*.⁵⁰ Motiv Navještenja Rumi je upotrijebio kao metaforu čovjekova nerazumjevanja Božijih poruka i darova.

U ćeliji svojoj Merjema je vidjela lik koji život daje –
Lik životvorni, koji srca ushićuje.

Taj Ruh (Duh) Povjerljivi pred njom iznikao je
Iz lica zemlje, kao mjesec i sunce.

Ljepota nepokrivena iz zemlje je tako iznikla,
Kao što sunce s istoka izranja.

Udove Merjemine drhtaj obuzeo je,
Jer obučena nije bila i zla bojala se.

⁴⁸ William Stoddart, *Kršćani i muslimani*, str. 69.

⁴⁹ Bejt je osnovna jedinica pjesme, svojevrsni distih, forma sačinjena od dvaju polustihova s istom rimom. Bejt predstavlja u svakoj pjesmi zasebnu cjelinu, u njemu je dato kompletno značenje; to značenje ne prelazi u sljedeći bejt. (*Kelamu'l Šifa'*, zima 1427; 1426/2007, br. 12, str.10)

⁵⁰ Dželaluddin Rumi bio je najveći sufijski pjesnik orijentalnih književnosti i jedno od najznačajnijih imena mističkog pjesništva uopće. Rođen je 1207. godine u gradu Balhu u današnjem Afganistanu, a umro je 1273. u Konji, u Turskoj. (Prema: *Budi biser, biser budi, Antologija perzijskog pjesništva od 10. stoljeća do naših dana*; priredio i s perzijskog preveo Ebtehay Navaey, V.B.Z., Zagreb, 2009, str. 78). Rumijeva mistička poema *Mesnevija* ima šest svezaka s preko 25.000 stihova. Za *Mesneviju* kažu da je ona *magzi Kur'an* (srž Kur'ana), jer tumači više ajeta i daje odgovore na mnoga teška pitanja iz akaida i islamske filozofije. (Prema: Hafiz Halid Hadžimulić, "Hazreti Mevlana Dželaluddin Rumi", u *Behar*, časopis za kulturu i društvena pitanja, broj 93/94, godina XIX, Zagreb, 2010, str. 51.)

Lik je takav bio da, kad bi ga Jusuf jasno vidjeti mogao,
U zaprepaštenju bi, kao Egipćanke one, ruku posjekao.⁵¹

Kao ruža, on pred njom iz zemlje procvjetao je –
Kao avet, koja glavu svoju iz srca podigne.

Merjema nespješna postade i reče u nespješnosti:
“U zaštitu Allahovu ja ću uskočiti.”

Jer običaj je imala ta žena, prsa čistih,
Da s teretom svojim prema Gajbu⁵² odleti.

Pošto je smatrala da je svijet kraljevski bez stalnosti,
Ona je obazrivo napravila tvrđavu od te Prisutnosti,

Da u času smrti uporište imala bi,
Koju neprijatelj nikako ne može napasti.

⁵¹ Zulejha je bila udana žena koja se zaljubila u Jusufa, roba svoga muža. Kada je Zulejha čula da je postala predmet ogovaranja među ženama visokog društva, pozvala je svoje poznanice za ručak i za desert ih je poslužila svježim voćem. Kraj tanjira s voćem servirala im je oštre noževe da s njima mogu guliti i sjeći jabuke. Upravo kada su one bile zabavljene svojim desertima, Zulejha u sobu uvede Jusufa. Kada su ga ugledale, zatečene njegovom ljepotom, zaboravile su na oštrinu svojih noževa i na voće koje se upravo rezale njima, te se sve redom isporezivaše. Zulejha tada pobjednički povika: "Vidite šta vam se desilo, možete li me sada kriviti?!"

Godinama nakon toga njihovi položaji u društvu su se izmijenili. Jusuf je postao faraonov prijatelj i najbliži savjetnik, drugi po moći u zemlji, a Zulejhu je muž odbacio zbog njene skandalozne ljubavi, pa je bila prepuštena teškom životu; za preživljavanje morala je naporno raditi, pa čak i prosjačiti. Jusuf, a. s. ugleda Zulejhu na ulici jednoga dana. Bio je obučen u svilu, jahao na prelijepom vrancu okružen savjetnicima i ličnom gardom. Zulejha je bila obučena u poderine, njena ljepota izbljedila sred tegobnog života i prohujalih godina. Jusuf, a. s. siđe sa konja, priđe Zulejhi i reče: "O Zulejha, ja znam koliko si me prije željela i kolika je bila tvoja ljubav prema meni, ipak, morao sam te odbiti, jer ti bijaše udata žena, a ja rob muža tvoga. Sada si slobodna, a ja nisam više rob; ako me još želiš, spreman sam da te uzmem za ženu." Na što mu je Zulejha odgovorila: "Ne Jusufe, moja velika ljubav prema tebi bila je samo zastor između mene i Vječnog Voljenog. Milošću Njegovom, taj zastor sam pokidala. Sada, kada sam pronašla svoga Mašuka, meni tvoja ljubav više ne treba."

⁵² Gajb – nevidljivi svijet, sve što je nepoznato.

Bolje tvrđave od zaštite Allahove ona nije vidjela:
Boravište svoje blizu dvorca tog je odabrala.

(...)

Uzor Blagodati uzviknu prema njoj:
“Ja povjerenik sam Gospodarev: mene se ne boj.

Glavu svoju ne okreći od uzvišene Veličanstvenosti,
Ne povlači se od tako dobrih prijatelja prisnih.”

On je ovo govorio, a s usana njegovih trak nura (svjetlosti) čistog
Do zvijezde Simak neprekidno se penjao.

(...)

“Ti od mene tražiš utočište kod Allaha:
U vječnosti ja sam slika tog jedinog utočišta.

Ja sam utočište koje je često izvor tvog oslobođenja.
Utočište zbog mene tražiš, a ja to utočište sam.

Od neznanja gore propasti nema:
Sa svojim si Prijateljem, a ne znaš kako voditi ljubav.

Svog Prijatelja strancem smatraš:
Ti si radost tugom nazvala.”⁵³

U Kur'anu postoji više ukazivanja na Djevicu Mariju nego u Novom zavjetu.⁵⁴ Po njoj je nazvano i poglavlje (*Merjema*) iz kojeg je naveden dio koji govori o Navještenju. Na drugome mjestu u Kur'anu je ovako spomenut čin Navještenja: “(Sjeti se one) koja je djevičanstvo svoje

⁵³ Dželaludin Rumi, *Mesneviya III*; prijevod s engleskog Velid Imamović, Buybook, Sarajevo, 2004, str. 360-367.

⁵⁴ William Stoddart, *Sufizam*, str. 34.

sačuvala, Mi smo u nju nadahnuli od Duha Našega, i nju i sina njezina učinili znakom narodima svim.” (Vjerovjesnici: XXI, 91)⁵⁵

U značenju koje Marija (Merjema) ima u islamu možda bismo mogli prepoznati sponu za pokušaj izgradnje međusobnog razumijevanja i uvažavanja kršćanstva i islama. Da je ovakvo razumijevanje i uvažavanje moguće, i da već postoji u nekim izoliranim sredinama, pokazuje primjer Marijine kuće u blizini Efesa, u Turskoj. Na turskom kuća se zove *Meryem Ana Evi* (“Kuća majke Marije”), ili *Panaya kapulu* (“Kapela svetosti”).⁵⁶ Mnogi muslimani i kršćani smatraju je mjestom gdje je ona, zajedno sa sv. Ivanom Krstiteljem, izbjegla iz Jerusalema, da bi izbjegla gnjevu Židova. Kuću posjeduje i vodi Rimokatolička crkva, u njezinoj blizini živi svećenik i nekoliko opatica, a udešena je kao mala kapelica s oltarom i u njoj se misa izmoli svakog dana. U kući postoji i soba (ona koja je služila kao Marijina spavaća odaja) u kojoj muslimani mogu obavljati svoje dnevne molitve, a molitvene prostirke potrebne za muslimansku molitvu osigurava crkva.⁵⁷

Grad Efes višestruko je povezan s Marijinim kultom i njegovim ishodištem u poštovanju rimske boginje Diane. Na koncilu u Efesu 431. godine Marija je proglašena Bogorodicom (*Thotokos*), što je predstavljalo temelj za sav kasniji razvoj njezina kulta i ikonografije u kršćanstvu.⁵⁸ Efes je u antici bio sjedište rimske boginje Diane, pa je proglašenje Marije Bogorodicom u ovom gradu bilo vrlo popularna odluka, i zabilježeno je da je gomila koja se okupila na ulicama Efesa podivljala od radosti.⁵⁹ Kada je oko 600. godine proglašen Blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije, kao datum slavljenja ovog blagdana određen je 15. august, dan ranije Dianine svetkovine.⁶⁰

U mihrabima u Bosni i Hercegovini gotovo je redovno kaligrafski ispisan dio jednog drugog kur’anskog stavka koji se odnosi na Gospu

⁵⁵ William Stoddart, *Kršćani i muslimani*, str. 69.

⁵⁶ Isto, str. 8.

⁵⁷ Isto, str. 8.

⁵⁸ Leonida Kovač, “Nezakcijski kult – simboličke forme i njihove transformacije od 6. st. pr. n. e. do 6. st. n. e”. *Historia Archeaologica*, 22 – 23/1991 – 1992, str. 108.

⁵⁹ Sally Cunneen, *In Search of Mary, The Woman and the Symbol*, Ballantine Books, New York, 1996, str. 133.

⁶⁰ Leonida Kovač, nav. dj., str. 108.

Merjemu (Djevicu Mariju): *Kullamā dakhala ‘alayhā Zakariyyā al-mihrāba* (“Kad god bi njoj Zekerija ušao u mihrab”).⁶¹

Taj cijeli stavak u prijevodu glasi: “Njen Gospod lijepo primi dijete i Njegovom dobrotom raslo je dražesno; o njoj se starao Zekerijja. Kad god bi njoj Zekerijja ušao u mihrab, našao bi je opskrbljenu. Rekao je: ‘Merjemo, otkud ti ovo dolazi?’ Ona je rekla: ‘Od Boga.’ Doista Bog daje kome hoće u obilju.”⁶²

O spominjanju Djeve Merjeme (Djevice Marije) u kaligrafskim zapisima u mihrabima u Bosni i Hercegovini piše Rusmir Mahmutćehajić u članku “*Djeva Merjema u bosanskim mihrabima*”,⁶³ u kojem pokazuje mogućnost potpunijeg tumačenja sakralnog naslijeđa i intelektualne tradicije koja je s njime povezana.⁶⁴ Iako se ovaj zapis susreće i u mihrabima širom svijeta, Rusmir Mahmutćehajić ističe kako je u njegovu značenju uvijek moguće naći naročite sadržaje povijesti i kulture prostora u kojem se javlja.⁶⁵ S druge strane, moguća je prisutnost i različitih drugih zapisa u mihrabu, a njihove uloge nisu shvatljive izvan uzajamnosti forme, funkcije i terminologije sadržaja koji djeluju u proizvođenju značenja.⁶⁶

Zaharija (Zekerija) je bio jedan od starozavjetnih proroka, kojeg spominju i Biblija i Kur’an, otac svetog Ivana Krstitelja (Jahja), zagovornik obnove jerusalemskog hrama i moralne obnove.⁶⁷ Majka Ivana Krstitelja (Jahja) bila je Elizabeta, Marijina rodica,⁶⁸ čiju trudnoću Mariji spominje anđeo Gabrijel, kako je navedeno u Lukinu evanđelju (“I tvoja rodica Elizabeta zače sina u svojoj starosti. Već je u šestom mjesecu,

⁶¹ Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 365.

⁶² Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 365. Rusmir Mahmutćehajić autor je i prijevoda iz Kur’ana.

⁶³ Rusmir Mahmutćehajić, “Djeva Merjema u bosanskim mihrabima”, *Baština*, VI/2009, Sarajevo, 2009, str. 364-401.

⁶⁴ Isto, str. 363.

⁶⁵ Isto, str. 373.

⁶⁶ Isto, str. 365., bilj. 3.

⁶⁷ *Leksikon*, str. 588. Rusmir Mahmutćehajić (nav. dj., str. 366, bilj. 5) navodi kako su imena Zekerija, Merjema, Jahja i Isa preuzeta u bosanski jezik iz kur’anskog arapskog, dok su oblici Zaharija, Marija, Ivan i Isus uglavnom preuzeti iz grčkog.

⁶⁸ *Leksikon*, str. 217, 462.

ona koju zovu nerotkinjom, jer Bogu ništa nije nemoguće”).⁶⁹ Prema Kur'anu, Merjema je kao jedino dijete svojih roditelja zavjetovana za službu u Sionskom mesdžidu (jeruzalemskom hramu), a briga o njoj dodijeljena je vjesniku Zekerijau, jednom od služitelja u tom hramu.⁷⁰ “Zekerija (Zaharija), vjesnik i služitelj u Sionskom mesdžidu, i njegov sin Jahja (Ivan Krstitelj), vjesnik i pozivatelj iz pustinje, podsjećaju na savršenost Merjeminog (Marijinog) primanja Duha i obznanjenja Riječi.”⁷¹ I Zekeriji (Zahariji) i Merjemi (Mariji) Bog je poslao anđela Džibrila (Gabrijela) da im saopći ono što je za ljudsku pamet nemoguće – da će i Starac i Djeva imati sinove – Zekerija Jahjaa (Ivana Krstitelja), a Merjema Isaa (Isusa). Oba ta dara su znakovi Božije milosti.⁷²

U kršćanskoj ikonografiji ne postoji motiv koji bi povezivao Mariju i Zahariju. Ponekad se javlja motiv koji prikazuje Marijin život u hramu, ali njegov izvor nije u Bibliji već u kasnijim apokrifima.⁷³ Prema apokrifima, Marija svoje obroke hrane dijeli siromasima, a nju svaki dan hrani anđeo, donoseći joj nebeski kruh,⁷⁴ što bi se simbolički moglo povezati s mihrapskim zapisom “Kada bi njoj Zekerija ušao u mihrab”, ali je ovaj prikaz u ikonografiji zapadnog kršćanstva puno rijedi, a nije mi poznat nijedan koji bi bio prikazan u nekoj crkvi na području Hrvatske. Jedini

⁶⁹ Molim vidjeti bilješku 50.

⁷⁰ Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 373.

⁷¹ Isto, str. 374. Rusmir Mahmutćehajić objašnjava upotrebu imenice *vjesnik* kao prijevod za hebrejsku *nābi*, izvedenu iz korijena koji znači pozivati, najavljivati, navješćivati. Ta je imenica preko grčkog *prophētēs* gotovo redovito prevedena u slavenske jezike kao *prorok*. Među bosanskim muslimanima prijevod *prorok* uglavnom nije korišten, s obzirom na to da njegovo značenjsko polje obuhvaća i pojave izvan Božijeg objavljivanja odabranim ljudima. Također, umjesto uobičajenog prorok Muhammed (a. s.), Rusmir Mahmutćehajić određuje ga imenicom Hvaljeni, što objašnjava na ovaj način: “Hvaljeni (*Muhammed*) u mihrabu jeste najviša ljudska bliskost Bogu. On je u *hā'* Božijeg *Onstva* (*huwiyya*), pa tako osvijetljen Njegovom Svjetlošću i posvećen Njegovom Svjetlošću. On je prva razina primanja Svjetlosti Boga kao Hvaljenog, pa tako Svijetleća lampa nad cijelim postojanjem. U ovom članku paralelno se koristim uobičajenim pojmovima *prorok* i *prorok Muhammed*, kao i pojmovima *vjesnik* i *Hvaljeni*. Iz poštovanja prema autorovu odabiru koristim se imenicom *vjesnik* i *Hvaljeni* u navodima koje preuzimam iz njegova teksta, dok se u drugim slučajevima koristim uobičajenim *prorok* i *prorok Muhammed*.”

⁷² Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 382.

⁷³ *Leksikon*, str. 171.

⁷⁴ Isto, str. 171.

motiv koji u ikonografiji zapadnog kršćanstva povezuje Mariju i Zahariju predstavlja list broj četiri iz *Biblie pauperum*, s motivom Kristova prikazanja u hramu, gdje je Zaharija jedan od starozavjetnih proroka koji uokviruju ovaj prizor.⁷⁵ *Biblia pauperum* drvorezima je ilustrirano i štampano izdanje Biblije koje nastaje u XV. st. a predstavlja događaje iz Starog zavjeta kao prefiguracije, odnosno najave novozavjetnih događaja, uz koje su predstavljeni i likovi starozavjetnih proroka koji najavljuju ovaj događaj.⁷⁶ Tako je na listu broj četiri središnji prizor “Kristovo prikazanje u hramu”, praćen prizorima “Obredno čišćenje Židovke poslije poroda” (Lev, gl. 12) i “Samuela dovode svećeniku Heliju” (1 Sam 1, 24), uz prikaze proroka Davida, Malahija, Zaharija i Sofronija.

U odnosu na navedene ikonografske motive, smatram da prikaz Navještenja na trijumfalnom luku u srednjovjekovnim crkvama na području Hrvatske predstavlja motiv koji se svojim simboličkim i duhovnim značenjem može uporediti sa zapisom “Kada bi njoj Zekerija ušao u mihrab” u bosanskim mihrabima.

Rusmir Mahmutćehajić objašnjava da je zapis Božije riječi “Kada bi njoj Zekerija ušao u mihrab” na zidovima mihraba na neki način povezan sa značenjem mihraba kao sabiranja nauka o jednosti Boga, poslanosti Hvaljenog i vraćanju svega Bogu.⁷⁷

“Hvaljeni je prvina stvaranja, prvo obznanjenje Boga koje pečati sve u postojanju. Zato je Hvaljeni prisutan u svakoj pojavi, u njenom dolasku od Boga i vraćanju Njemu. Svaka pojava na tome putu označava smjer, pa tako kazuje o Hvaljenom. Njega najavljuju i iščekuju svi ljudi, pa je kazivanja o njemu onoliko koliko i ljudi.”⁷⁸

Djevicu Mariju (Djevu Merjemu) i Poslanika Muhammeda (a. s.) povezuje dolazak anđela Gabrijela (meleka Džibrila) i njegovo prenošenje Božije Objave Djevici Mariji o rođenju Sina, a Poslaniku Muhammedu (a. s.) Objave Božijih riječi u Kur'anu.

Gospa Merjema (Djevica Marija) prima anđela Džibrila (Gabrijela) sa zadaćom koju njemu i njoj određuje Bog. Ona tu zadaću prihvata u potpunom mirenju, govoreći: “Evo Tvoje robinje, neka bude po Tvojim Riječi.” (Luka 1,; 38) Ona rađa Mesiha Isaa (Isusa), Božijeg roba i vjesnika,

⁷⁵ Isto, str. 149.

⁷⁶ Isto, str. 145.

⁷⁷ Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 374.

⁷⁸ Isto, str. 374.

Njegovu Riječ, koji pred najvećim iskušenjem uzvraća: “Oče, ako zbilja Ti hoćeš, otkloni ovaj kalež od mene! Ali neka ne bude moja volja nego Tvoja!” (Luka 22, : 42).⁷⁹

Rusmir Mahmutćehajić objašnjava kako u slučaju Merjeme (Marije), kao znaka savršene žene ili primateljice, Bog ukazuje na davateljsko počelo koje ona prima i obznanjuje: “I kada su anđeli rekli: ‘Merjemo, Bog te odabrao, i očistio; On je tebe odabrao nad ženama svih svjetova. Merjemo, budi poslušna svome Gospodu, ništeći se i klanjajući s onima koji klanjaju.’”⁸⁰ Pa dodaje kako o tom događaju znamo u još jednom iskazu, upućujući na Evanđelje svetog Luke: “Kada anđeo uđe njoj i reče joj: ‘Raduj se, milosti puna! Gospod je s tobom!’”⁸¹ Pri tome povezuje Mariju (Merjemu) i Poslanika Muhammeda (a. s.): “Merjema jeste milosti puna i odabrana nad ženama svih svjetova. A Hvaljeni je poslan kao milost svim svjetovima.”⁸² “Svjedočenje poslanosti Hvaljenog je sabrano u ukupnosti Merjeminog pokazanja. Ona svjedoči i najavljuje njega, a on potvrđuje i štiti nju.”⁸³

Rusmir Mahmutćehajić tumači kako je, ukazujući na nerazdvojjivost svog poslanstva i svjedočenja Isaa (Isusa) i njegove majke, Poslanik Muhammed (a. s.) rekao: “Onoga koji kaže: ‘Svjedočim da nema boga osim Boga, Jednog, nema druga Njemu, da je Muhammed Njegov rob i Njegov Poslanik, da je Pomazani (Hristos) Božiji rob i sin Njegove robinje i Njegova Riječ koju je dostavio Merjemi i Duh od Njega, i da je Vrt istina i da je Vatra istina’ – njega će Bog uvesti u Vrt kroz neka od osam njegovih vrata.”⁸⁴

O odnosu Poslanika Muhammeda (a. s.) prema Djevici Mariji (Djevi Merjemi) svjedoči i događaj prilikom muslimanskog oslobađanja Mekke. Poslanik je najprije zapovijedio uništavanje svih kipova i idola koje su poganski Arapi postavili u dvorištu Kabe, potom je on lično ušao u svetište.⁸⁵ Zidovi samog svetišta bili su prekriveni prikazima paganskih božanstava koje je Muhammedov prijatelj Osman prebrisao.

⁷⁹ Isto, str. 376.

⁸⁰ Isto, str. 390.

⁸¹ Isto, str. 391.

⁸² Isto, str. 391.

⁸³ Isto, str. 370.

⁸⁴ Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 384.

⁸⁵ Titus Burckhardt, nav. dj., str. 128.

Zaštitnički položivši ruku preko ikone Djevice i Isusa, Muhammed reče Osmanu da se pobrine da sve ostale slikarije budu izbrisane.⁸⁶

Rusmir Mahmutćehajić ovako tumači ovaj događaj: “Hvaljeni je spustivši svoje ruke na sliku Merjeme i njezinog sina na unutarnjem zidu Ka’be, posvjedočio Jednost koja se pokazuje kao Riječ preko savršenosti primateljskog i davateljskog. Merjema je rodila Isaa, a Bog ga je učinio Svojom Riječju. A Učenje koje je Bog obznanio preko srca Hvaljenog je ta ista Riječ, ali obznanjena u govorenju. Mesih Isa i Učenje su dva obznanjenja jedne i iste Božije Riječi.”⁸⁷

Prikaz Navještenja Marijina predstavlja likovni prikaz Božije Objave u skladu s figurativnim zahtjevima kršćanske umjetnosti. S druge strane, zapis “Kada bi njoj Zekerijja ušao u mihrab” u bosanskim mihrabima, prema tumačenju Rusmira Mahmutćehajića, upućuje na Poslanika Muhammeda (a. s.), a time i na Objavu njemu upućenu, “u savršenosti Merjeminog primanja Duha i obznanjenja Riječi, a primanje i davanje su znak i svjedočenje Hvaljenog.”⁸⁸

Kršćansku sliku i islamski kaligrafski zapis povezuje smještaj povezan s najznačajnijim arhitektonskim elementima prostora u kojem se odvija vjerski obred – kršćanske crkve i muslimanske džamije. Prizor Navještenja slika se na trijumfalnom luku koji uokviruje prostor svetišta, a zapis “Kada bi njoj Zekerijja ušao u mihrab” nalazi se u mihrabu, čije je značenje uporedivo sa svetištem u kršćanskoj crkvi, a jednak je njihov smještaj na istočnoj strani vjerske građevine u kojoj se nalaze.

U činu Objave i njezina prijenosnika anđela Gabrijela (Džibrila) povezani su Djevica Marija (Djeva Merjema), njezin sin Isus (Isa) i Poslanik Muhammed (a. s.). Objava koja je za kršćane prvi čin Otkupljenja i najava Kristove otkupiteljske žrtve predstavlja Mariju (Merjemu) kao poniznu Božiju robinju i primateljicu. Poslanik Muhammed (a. s.) milost je svjetova, onaj kroz kojeg je Božija riječ spuštена na zemlju i uzor vrline za svakog muslimanskog vjernika. Poslanik Muhammed (a. s.) ističe kako je on od svih ljudi najbliži Isau (Isusu), i da između njih dvojice nema vijesnika.⁸⁹ “Povratak Bogu je preko Hvaljenog jer on je najbliži Njemu. A Merjemin sin Isa je najbliži Hvaljenom. Primicanje

⁸⁶ William Stoddart, *Kršćani i muslimani*, str. 73.

⁸⁷ Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 377-378.

⁸⁸ Isto, str. 374.

⁸⁹ Isto, str. 375.

Bogu znači i primicanje Merjeminom sinu Isau i Hvaljenom. To je sabiranje svih puteva na kojima su vjesnici prema njihovom izvornom svjedočenju Poslanog.⁹⁰ Isus se često imenuje “Pečatom svetosti”. Naziv “Pečat poslanstva” pridržan je za Muhammeda (a. s.).⁹¹

U ovakvom tumačenju odnosa i veze između Djevice Marije (Djeve Merjeme) i Poslanika Muhammeda (a. s.) prizor Navještenja Marijina na trijumfalnom luku svetišta u srednjovjekovnim crkvama na području Hrvatske, kao likovni prikaz Božije objave, može se povezati sa zapisom “Kada bi njoj Zekerijja ušao u mihrab” u bosanskim mihrabima, koji u Marijinu prihvatanju upućuje na Poslanika Muhammeda (a. s.) i njegovo davanje, kao dviju strana jednake Božije milosti.

“Taj mihrab Hvaljenog je ukupnost postojanja koja jasno obznaniuje Jednost. U njemu su Merjema i Muhammed samo dvije strane obznanijenja Jednosti – Merjema kao žensko, kao primateljica ili savršena robinja, i Muhammed kao muško, kao davatelj ili savršeni rob. Merjema otkriva jednu stranu Hvaljenog, i obrnuto – Hvaljeni otkriva jednu stranu Merjeme. Na taj način je obznanijena opća ljudska savršenost. Njih dvojice su dvije strane te jedne i iste savršenosti.”⁹²

Rusmir Mahmutćehajić ovako je iskazao vezu između poslanika Muhammeda (a. s.) i Djevice Marije (Djeve Merjeme) preko čina Objave koju oboje primaju od Boga: “Hvaljeni prima preko Duha Istine ili Svetog Duha Riječ od Boga. Kao primatelj, on je savršeni rob svoga Gospoda, jer nema ništa svoje. Njegovo siromaštvo je potpuno naspram Božije Imućnosti i Darežljivosti. Gospa Merjema je također savršena robinja. (...) Ona je savršena primateljica Duha Istine i Svetoga Duha. To što prima Merjema isto je s onim što prima Hvaljeni. Ali ona je prvenstveno primateljica, dok je on davatelj. Merjema daje svoga sina kao Riječ i Radosnu Vijest. On je utjelovljenje i Riječi i Radosne Vijesti. A Hvaljeni daje Učenje⁹³ i on je njegovo utjelovljenje. Prema tome, Gospa Merjema je savršena primateljica, a Hvaljeni je savršeni davatelj. Raj je zavičaj Mira, a to znači potpunog uravnoteženja. Jednost povezuje Merjemu i Hvaljenog preko Riječi, koji im je dostavio Sveti Duh. Njihova

⁹⁰ Isto, str. 375-376.

⁹¹ William Stoddart, *Sufizam*, str. 34.

⁹² Rusmir Mahmutćehajić, nav. dj., str. 388.

⁹³ Rusmir Mahmutćehajić ovako prevodi pojam Kur’ana.

bliskost ili ujedinjenje u Raju obznanjuje Božiju milosnost i prijateljstvo prema svemu u postojanju.”⁹⁴

Na ovaj način, za sve međusobne razlike u vjeroispovijesti, njenim zahtjevima i zabranama, i formalnim predstavljajima, mogu se približiti kršćanska i muslimanska vjerovanja i njihovi umjetnički izrazi u vjerskim građevinama na području Hrvatske i Bosne, u zajedničkom svjedočenju jedinstva Boga i besmislenosti sukoba i ratova koji se vode u Njegovo ime ♦

Rosana Ratkovčić

The Relationship between Maryam and Muhammad (p.b.u.h.) in Annunciation in Calligraphic Inscriptions on Mihrabs in Bosnia and Herzegovina and on Medieval Murals in Churches in Croatia

Summary

In this article, the author wishes to point out the similarities that exist in relation to the worship of the Virgin Mary in Western Christianity and Islam, and how these similarities are reflected in the representations of Annunciation in medieval churches in Croatia and in notion of Virgin Mary in the prayer niches (*mihrabs*) of the mosques in Bosnia and Herzegovina. Through this, an attempt is made to progress toward a better mutual understanding of the Catholic and Muslim culture that has for centuries existed simultaneously in this region, while the knowledge of the language we speak and write should contribute to this understanding.

Keywords: Virgin Mary, Prophet Muhammad, *mihrab*, triumphal arch, calligraphy, murals

⁹⁴ Isto, str. 379.